

Георги Илиев, гл. ас. д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

КАКВО Е НЕОБХОДИМО, ЗА ДА СТАНЕШ ЛИТЕРАТУРЕН ТЕОРЕТИК: БАХТИН МЕЖДУ ЙОЛЕС И АУЕРБАХ

Резюме. Този текст е посветен на особеното място на Михаил Бахтин като литературен теоретик. Текстът разчита изключително много на наскоро публикуваната книга на Галин Тханов *Животът и смъртта на литературната теория* и също така отправя известни критики към нея относно това какво е необходимо, за да станеш литературен теоретик. Бахтин е представен на фона на други двама противопоставени мислители – Андре Йолес и Ерих Ауербах. Докато Йолес се опитва да наложи своя традиционно романтически етимологичен метод върху цялата литература и групира жанровете спрямо определени ключови думи, Ауербах е почти без метод в своя опит да изведе произхода на литературата чрез исторически ориентирана социология. За последния възникването на средния проповеднически стил и жанр *sermo humilis* дава началото на западноевропейската литература. И Йолес, и Ауербах основават своите тоеории върху паралитературни жанрове и им придават антропологично и цивилизационно значение. От своя страна Бахтин успява да влезе в канона на литературната теория – ще разберем защо. Той представлява междинната методологическа позиция на литературната теория.

Ключови думи: литературна теория, Михаил Бахтин, Андре Йолес, Ерих Ауербах, Галин Тханов, жанр, *sermo humilis*, полифония, хетероглосия

Този текст е посветен на спецификата на онова, което прави даден мислител литературен теоретик. Дали в центъра са заниманията с история на литературта, дали е прилагането на определен метод и подчиняването на литературните примери на това, или може би нещо трето и в по-голяма степен ситуационно? Случаят на Бахтин, който е допуснат в лоното на литературната теория, и на двама недопуснати – Йолес и Ауербах – ще ни помогне да изведем характерни черти на това все още недоразработено, но вече залязващо научно поле. В текста ще има позовавания към Галин Тханов и неговата книга за „Животът и смъртта на литературната теория“¹, върху която стъпвам при концептуализацията на Бахтин.

В своята спомената книга Галин Тханов представя Михаил Бахтин като мислител, който преодолява естетиката, преминава през фазата на литературната теория и най-сетне достига до философията на културата,

¹ TIHANOV, G. *The Birth and Death of Literary Theory*. Stanford: Stanford University Press, 2019.

неговата най-присъща област на изследвания. Този наратив би могъл да бъде поставен под въпрос. Той би могъл – и аз се опитвам да направя тъкмо това – да бъде прочетен като симптоматичен за някои скрити методологични и понятийни основания за приобщаването (или за неприобщаването) на автори към царството на „литературната теория“. Позовавайки се на тези критерии, аз ще опитам да покажа, че макар и да звучи парадоксално, преходът на Бахтин от естетика към философия на културата е именно онова, което го определя като литературен теоретик.

Ще продължа със съпоставка между Бахтин и другите двама мислители от сферата на литературните изследвания. Първият от тях е Андре Йолес. Образован в традицията на немската класическа естетика, Йолес е автор на едно изследване върху наративните структури, озаглавено „Простите форми“². Макар да е създал жанрова класификация, Йолес „не би следвало да бъде наистина класифициран като филолог“, твърди Фредерик Джеймисън³, нито пък би могло да бъде класифициран като литературен теоретик, както ще твърдя аз. На фона на романтическата естетика и морфология на културата Йолес се заема да затвори същността и произхода на литературата в рамката на няколко понятия, в няколко названия и някои прости форми на наратива, като следва иконологическия метод (Аби Варбург) на специализация (опространствяване) на тези същностни елементи.⁴ На противоположния край, що се отнася до методология на литературното изследване, бихме могли да поставим работата на немския литературен изследовател Ерих Ауербах с неговия социологически подход към литературата, приложен в изследването „Западната публика и нейният език“⁵ и в статии като „Филология на световната литература“⁶. Разбирането на Ауербах за литературата се основава върху взаимодействието между различни елементи, идващи от различни сфери на обществения живот: нито езикът, нито стилът, нито културната история в цялост позволяват открояването на някаква специфика на литературата. Накратко можем да кажем, че Ауербах не се придържа към нито един теоретичен метод.

Някъде между обсемята на Йолес с метода му и липсата на такъв

² JOLLES, A. *Simple Forms: Legend, Saga, Myth, Riddle, Saying, Case, Memorabile, Fairy-tale, Joke* (e-book). New York: Verso, 2017.

³ В предговор към: JOLLES, A. *Simple Forms*.

⁴ Тук нямам възможност да се спра подробно върху характерните черти на иконологията, което е извън обхвата на този текст. Все пак ще използвам някои от основните понятия на метода в неговите ранни фази на развитие в творчеството на немския учен Аби Варбург. Йолес и Варбург са приятели, обменят писма и Йолес всъщност играе важна роля при концептуализацията на някои от основните твърдения на Варбург.

⁵ AUERBACH, E. “Western Public and Its Language”. – In: AUERBACH, E. *Literary Language and its Public in the Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*. New York: Bollingen Foundation, 1965.

⁶ АУЕРБАХ, Е. Филология на световната литература. – *Пирон*, 21, 2021: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09/21-2021-Auerbach-Philology-of-World-Literature.pdf>.

при Ауербах бихме могли да разположим Бахтин. В своята книга Галин Тиханов се колебае дали да дефинира директно критериите, които биха направили един литературен теоретик. От една страна, Бахтин не е определен като литературен теоретик въз основа на това, че той е философ на културата: „Шкловски и Бахтин (...) се разграничават от естетиката (Шкловски в посока към литературната теория, а Бахтин към философията на културата)“⁷. От друга страна, Бахтин е автор с „важно наследство в литературната и културната теория“⁸. Моето твърдение е, че тъкмо тази двойственост е определящата черта на литературната теория. Характерно е за теорията да има такива случаи на покана от метод към метод – един метод приканва друг метод, за да бъде подпомогнат, и обратното. Теорията се появява в зората на интердисциплинарността, но преди тя напълно да се е развила институционално. Литературата става експериментално поле на интердисциплинарността и авторите от областта на литературната теория работят чрез преходи между методологиите. Бахтин е представителен за тази склонност на литературната теория да приканва други научни дисциплини, получавайки помощ от тях или предлагайки помощ в замяна. Михаил Бахтин работи с литературата, като прибегва до методи от другите полета на проучване: в най-голяма степен това е етнологическата реконструкция на митологията и анализът на полифонията като обновена версия на някои по-традиционни теории на диалогичността. Опитвайки се да прочетем Тиханов през идеята, че в сърцевината на литературната теория са преходите между методологиите, ние бихме могли да се домогнем до възможността да дефинираме специфичното междинно място на теорията като по-значима цел. За да открийм позицията на Бахтин между методологическия ентузиаст Йолес и безметодния⁹ Ауербах, ние ще трябва да скицираме позициите на тримата учени.

⁷ TIHANOV, G. *The Birth and Death of Literary Theory*, p. 18.

⁸ Ibid., p. 98.

⁹ В своята книга „Модерният мимесис“ Камелия Спасова изследва Ерик Ауербах и се противопоставя на твърдението на Рене Уелек, че на Ауербах му липсва метод и определена призма за обглеждане на литературния процес. Спасова залага върху наблюдението, че на Ауербах не му е бил необходим по-строг метод, тъй като методите в хуманитарните науки имат различен характер от тези в точните. Тя го разкрива като диалектик и припознава оригиналността му в откриването на *Einsatz Punkt* (убежна точка), от която биха могли да бъдат разглеждани миналите епохи и техните идеи, които влизат в противоборство. Тази теза е добре защитена основно с анализ на статията на Ауербах „Филология на световната литература“ (СПАСОВА. К. *Модерният мимесис Саморефлексията в литературата*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 82–86). Вж. също статията на Ангел В. Ангелов „Едуард Саид: критическата почит към Ерих Ауербах“: <https://liternet.bg/publish11/avangelov/eduard-said.htm>. Аз пък употребявам „безметодност“ по отношение на Ауербах не като пейоратив, а в плана на неговата методологическа специфика. Освен това тук разглеждам неговата студия „Западната публика и нейният език“, която по мое мнение е най-безметодното му изследване – и едно от най-забележителните!

Йолес

Какъв е методът на Йолес? Неговият метод е архетипално романтическо четене, като самите архетипи са указани в заглавието на книгата „Прости форми“ на наратива – легенда, сага, мит, гатанка, пословица, съдебен казус, некролог, приказка, виц. Тоест не става дума за архетипи на индивидуалното и колективното несъзнавано, както при Карл Густав Юнг, а за основни опосредстващи структури, без които нито един разказ не би бил нито възможен за създаване, нито разбираем. В този смисъл неговите жанрове са като схеми¹⁰, които опосредстват създаването на разкази, възприемането на разкази, цялата наративна среда. Самата мотивация на избора на литературните архетипи е потънала в мъглата между историческото и митологичното. Простите форми на Йолес имат своето основание в това, че с тях са свързани определени литературни жанрове – литературни в широкия смисъл на думата.

Отделно от техния жанров генезис простите форми на Йолес имат своя генезис и в изследването на културата и на изобразителното изкуство, а именно в творчеството на историка на изкуството Аби Варбург. Йолес нарича простите форми на наратива „словесни жестове“, *Sprachgebärde*. Иконологията на Варбург разполага типизацията на изкуството между полюсите на еманципацията на индивида от света (неговата дистанцираност) и от друга страна, на неговата въвличеност в света. По тази скала и Йолес нарежда своите прости форми, или „словесни жестове“. Нека отбележим, че книгата съдържа множество романтически и народни етимологии, чрез които Йолес свързва своите жанрове с първичните словесните жестове на техните названия. Да съпоставим тези цитати от двамата автори:

...от „вакхическите оргии и канибализмът“ [въвличеност – Г. И.] до „безпомощната замисленост и тъга“ [еманципация на индивида, дистанцираност – Г. И.], от нимфата и вакханката до речния бог.¹¹

...от „пълното приемане на героя за пример и липсата на еманципация на индивида в легендата“ до „дистанцията на иронията и романтическия виц“.¹²

Такъв е романтическият синкретичен метод на Йолес. Докато като пример за легенда (липса на еманципация на индивида, пример за

¹⁰ КАНТ, И. *Критика на чистия разум*. София: БАН, 1967, с. 225–232. Използвам понятието на Кант метафорично, изграждайки своето понятие върху неговото за „трансцендентална схема“, която опосредства всеки познавателен акт. Между познанието и разказването има разлика, но простите форми на Йолес са двустранни условия за възможност и към разказването, и към възприемането. Помоему това е примесено с тяхната архетипна стойност в книгата на Йолес.

¹¹ ВАРБУРГ, А. Въведение към атласа „Мнемозина“. – *Пирон*, 11, 2015: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-11-aby-warburg-vuvedenie-kum-atlas-mnemozina-varianti-A-B-C-D-E.pdf>.

¹² JOLLES, A. *Simple Forms*.

подражание) са дадени житията на светците, то положението е малко по-сложно на другия край на скалата (дистанцираност) с вицовете. Йолес си служи със старото разделение между ирония, която е по-добронамерено осмиване, и сатира, която е остра критика. И двете присъстват във всички вицове в различни съотношения. Но, казва той, отношението е по-сложно при някои добри комични произведения като „Гаргантюа и Пантагрюел“ на Рабле или „Луцинде“ на Фридрих Шлегел. Рабле съчетава сатирата на човешката природа и ироничното пожелание тя да бъде освободена. Така Йолес описва сложното дистанцирано отношение и отбелязва, че то е по-скоро сложна наративна форма, отколкото проста. Но по отношение на сложното иронично отношение романтическият естетически метод на Йолес не го е подвел – наистина във вицовете има много повече от ирония и сатира. За Шлегел философският виц никога не е смешен, а съдържа неочаквани съчетания на идеи. Да не говорим, че през 1930 г. (годината на „Простите форми“) вече е известно творчеството на Франц Кафка, а също и естетически категории като отчуждение и абсурд. Но онова, заради което използваме Йолес тук, е да бъде показано как един учен с ясно дефиниран метод няма място в литературната теория. Методът на Йолес е да представи жанровете като словесни жестове, които биха могли да бъдат описани в единна система и без които разказът не е възможен. Полагането на тази схема на сътворяване и разбиране на литературните жанрове обаче до голяма степен ги ограничава. Те не биха могли да се обясняват един друг и са подобни на затворени светогледи. В определен смисъл те нямат нужда от теория, която да ги обяснява. Сега нека видим какво би станало с човек, който е почти безметоден!

Ауербах

Ключово за разбирането на работата на Ауербах е понятието за исторически перспективизъм от неговата статия „Филология на световната литература“¹³. На български имаме стойностни анализи на тази статия в книгата на Камелия Спасова „Модерният мимесис“ и в книгата на Ангел Ангелов „Филология, литература и символна география на Европа“¹⁴. В своята книга Ангелов задълбочено разглежда разбиранията на Ауербах за европейска и световна литература и за генезиса на литературното¹⁵.

¹³ <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09/21-2021-Auerbach-Philology-of-World-Literature.pdf>.

¹⁴ АНГЕЛОВ, А. В. *Филология, литература и символна география на Европа: Ерих Ауербах, Лео Шпитцер, Едуард Саид, Стефан Цвайг, Хуго фон Хофманстал*. София: Булгед, 2022.

¹⁵ На Ангел Ангелов дължим разпознаването на статията „Филология на световната литература“ като най-методологическото съчинение на Ауербах, което е теоретически важно. Неговата книга е с пространни исторически и литературноисторически справки и разглежда четирима филологически и литературни автори с техните гъвкави представи за

На Камелия Спасова дължим обвързването на статията за *Weltliteratur* на немския филолог (Ауербах, „Филология на световната литература“) с други по-обширни негови произведения. Също на нея дължим и разглеждането на понятието мимесис като позитивно, а не само като негативност на фона на оригинали, същности, идеи. Тя също се спира върху понятието на Ауербах за „исторически перспективизъм“. Перспективизмът е оригинално изобретение на Ницше („Воля за власт“) и е свързано с неговата идея, че интерпретациите имат предимство пред фактите на науката. На практика всяко вярно изказване е обвързано с определена перспектива, с определена гледна точка. И тогава идва по-общоприетата интерпретация на „историческия перспективизъм“, а именно, че всяка епоха от миналото има своя гледна точка. Като Ауербах казва, настоящата епоха има привилегията и удобната възможност да проследява исторически отминалите епохи, което тя прави, разбира се, от своята перспектива. Но аз се надявам да извлека от понятието за перспективизъм повече.

Перспективизъм означава и още нещо, като другото му значение също възхожда към Ницшевия сборник с фрагменти „Воля за власт“. Перспективни са интерпретациите не само защото са ориентирани спрямо гледната точка. В света на Ницше има само изказвания, няма пропозиции без референция. И тези изказвания (интерпретации) са необратими. Това е изследвано в книгите на българския философ Димитър Вацов (например „Онтология на утвърждаването: Ницше като задача“).¹⁶ Той казва, че съществуването на изказването „Вземам си думите назад“ само подкрепя теорията на перспективизма, можеш да вземеш назад всичко, но не и думите си, направеното изказване остава направено. Изказванията са ориентирани като стрелки. Но има ли перспективизма това значение за диалектическите историко-литературни построения на Ерих Ауербах? Иначе казано, кога в историята на литературата възникват необратимости?

метод в хуманитарните науки. Тяхната огромна ерудиция се съчетава с известна носталгия по класическото образование на деветнайсети век.

¹⁶ ВАЦОВ, Д. *Онтология на утвърждаването*. София: Изток-Запад, 2003. Вацов подробно разработва идеята за перспективизъм, вземайки я от Ницше и Витгенщайн. В неговата интерпретация перспективизмът се различава от този, който е обявил като свой „метод“ Ауербах. При Ауербах перспективизмът е по-близо до учението на Хегел за поэтапното опосредстване на понятието, което върви само в посоката на нови снемания – никога назад. Опосредстването на идеята за средния проповеднически стил дава литературността при Ауербах. При Ницше и Вацов перспективизмът е необратим, но този перспективизъм – той е самата необратимост на изказванията и действията – създава субекта, а не обратното. Само в тази „мимолетна демиургична сила“ (ВАЦОВ, Д., цит. съч.) да променяш всички правила със своето изказване, само в нея е скрит субектът, тя е самият субект! От друга страна обаче, това не е толкова различно от Ауербах („Западната публика и нейният език“). Казвам го, мислейки за идеята, че субектът, докоснат от литературното съзнание, е изцяло променен в сравнение със от субекта, сблъскал се само с проповедта и поучението. Може би литературността създава субекта! Такива прилики биха могли да бъдат обект на бъдещи изследвания.

И има ли възникването на необратимости общо с нашата гледна точка на историческото литературно съзнание, тоест с *Einsatzpunkt*? Да обърнем внимание на един цитат от „Западната публика и нейния език“.

Разпадането на Западната римска империя и дългия период, през който различни държави са достигали до зрелост при различни условия, довело до възникването на множество европейски култури. Когато отново се появило общество, което има културно самосъзнание и воля да развива своето хуманитарно знание, тогава то не е било едно, а са били много, като всяко притежавало свои форми и език. Въпреки това бихме могли да се осмелим да говорим за европейско общество и дори за европейски *Hochsprache* [среден стил]. Онова, което ги сродява са техните общи корени в Античността и в християнството. Защото тази комбинация съдържа диалектическата сила, която – дори Европа, както е станало с Рим преди това, да изгуби своята сила и дори престане да съществува като такава – е предначертала формите на общ социален и културен живот на нашата планета.¹⁷

Какво ни казва Ауербах в този откъс? Латинският и простонародният език са влезли в диалектически отношения чрез литературата. Дори да западне Европа и дори да изчезне, дори да престанат да се употребяват новите европейски езици и латинският, все пак литературността ще продължава да съществува като дух (*Geist*) сред другите народи. Чрез манга и комикс, под други форми тя ще съществува още дълго като литературно съзнание. Това означава, че литературността според Ауербах би се пренасяла тогава и от нелитературни знаци, че дори, ако насилия малко своята интерпретация, и от неезикови знаци. Веднъж достигнато като исторически перспективизъм, литературното съзнание трудно би могло да се изгуби, това разпознавам като необратимост в идеята за перспективизъм на Ауербах.

Както древногръцката трагедия е свързана с появата на юридическия дискурс в Атина, така и съвременната словесност в социалните мрежи е свързана със стилистиката на комикса чрез обилните визуални примери и чрез цялостното преживяване на интерактивния читател-автор. Литературността кристализира в отношението между ниския разговорен стил и високия юридически стил. Тя в западната цивилизация произлиза от средния проповеднически стил *sermo humilis*. Какво е характерно за този стил според Ауербах („Западната публика и нейния език“)? Че за него са достъпни широк набор от теми. Докато можем да разговаряме на различни теми, употребявайки понятия, без да ги дефинираме строго, и също така осмивайки дадени неща и възпявайки други, ние сме на територията на литературността според Ауербах. Какво обаче препречва пътя на Ауербах към литературната теория?

Може да се каже, че Ауербах има диалектически и перспективистки метод за концептуализиране на литературните процеси, но в този

¹⁷ AUERBACH, E. *Western Public and Its Language*, p. 338.

метод всичко се отнася към литературата отвън, сякаш няма вътрешни за самата литература процеси – няма литературен език, няма литературна херменевтика, тоест няма специфично литературно разбиране. Литературното се конституира около някакъв дискурсивен център – проповедта и ренесансовия среден проповеднически стил или четенето на поезия и реторизирана проза в римските приятелски общности, или революционния потенциал на литературата през Романтизма и т. н. Като млада дисциплина, каквато тя единствено е била, литературната теория държи да има някаква литературна *differentia specifica*, която да дефинира литературата. Ауербах не ѝ я дава – и за това той има своите добри основания.

И така, нашата съпоставка цели да открие оставането на дадени мислители и изследователи на литературата извън канона на литературната теория като продиктувано от тяхното отношение към литературоведските методологии. От едната страна е Йолес с романтическа антропология и архетипни литературни жанрове, които са извънезикови но вътре-литературни. Той не подхваща литературоведска методологическа дискусия, защото жанровите архетипи, свързани със словесните жестове са вече установени. Установени от него самия. От другата страна се позиционира Ауербах с неговите извънлитературни социални фокуси на литературния дискурс, който се подчинява на логиката на историческия перспективизъм – веднъж вече кристализирала, литературата не може да бъде отменена нито езиково (например от отмирането на латинския), нито социално (например от отпъждането на нерелигиозната поезия от църквата). У Ауербах обаче също няма подхващане на методологическа дискусия, тъй като неговата позиция е да допусне в своето понятие за литература всички методологически резултати. Веднъж след като се е обособила литературата, всички символни форми са в някакъв смисъл литературни. При единия (Йолес) жанровете се формират изцяло отвътре, от отношението на човека към света (включително и на литературния свят). При другия жанровете и стиловете са с изцяло външен генезис. Какво е решението на Бахтин, което го поставя редом до Йолес и Ауербах, но и го вкарва в теорията? Да се предложат някогашни жанрове, които да реконструираме културно!

Бахтин

Следващата част на статията е посветена на това да разкрие пътищата, по които Михаил Бахтин осъществява преход от полето и метода на естетиката към философията на културата. Този преход според Тиханов се явява като преход към литературната теория. Важно е да отбележим, че ако Батин беше останал в традиционно определените полета на естетиката и философията на културата, той изобщо нямаше да успее да влезе в литературнотеоретичния канон. Това е свързано с нашето предишно твърдение, че литературната теория е склонна да се организира около някакъв преход в методите и полетата на изследване.

Двамата други протагонисти на настоящия анализ, Йолес и Ауербах, са необходими тук като примери за другите две възможности, които явно се разкриват около началото на миналото столетие: на оставане в рамките на естетиката като морфология и трансформирането ѝ в архетипална иконология в случая на Йолес и от друга страна, развиването на социология на европейската култура в случая на Ауербах. Независимо от всичките си опити да преодолее естетиката Йолес остава в нея дотолкова, доколкото смята изкуството за „доктрина за красотата, която дава значение на езика и живота“, с което той приравнява литературните разкази до митология, а литературната наука до изследване на архетипите. Той не би могъл да изследва митологията като в структурализма на Клод Леви-Строс – структурално изследване само по опозитивните напрежения. Във времето на Йолес митологията е можело да се изследва само архетипално или по някаква шпенглеровска морфология на културата. Такива архетипи са и Йолесовите жанрове. Литературата така се оказва най-съкровен израз на митологемите.

За Ауербах литературата нито е задължително израз на някаква същност, нито води задължително до социални следствия, нито пък задължително следва от дадени социални процеси. Тя обаче съпътства социалното понякога и по двата посочени начина – като причина и като следствие. Ако четем Ауербах – и според мен това е най-възхитителното в неговата социология и история на литературата – ние не можем да открием дефинитивна специфика на литературата. Или може би следното: литературата е европейско явление, свързано със средния стил и с преводите на Библията на латински и на местните езици (*volgare*). Но за проекта на Ауербах литературата съвсем не е дефинираща и задължителна. Според Ауербах не е задължителна, а според Йолес, ако имахме друг израз на наративните архетипи, литературата също нямаше да бъде необходима. Какво ще да бъде необходимо, за да станеш литературен теоретик? Донякъде парадоксално, необходимо е методите, които прилагаш, да се провалят и да влязат в спор. Тогава самата литература става не само експериментално поле, но и методологически арбитър. Методологията на литературната наука, на науката за културата и езика, трябва да бъдат разколебани и самата литература да стане толкова по-необходима – и като експериментално поле, и като източник на понятия за хуманитарната мисъл.

В монографията на Тиханов е развито следното сравнение между възгледите на Бахтин и Густав Шпет за романа:

(...) Бахтин отхвърля схемата на Лукач и еманципира романа, превръщайки го от малкото братче в литературната история в едно славно писане (*écriture*), което надхвърля ограниченията на обикновен жанр. Шпет от своя страна се придържа към старите опозиции [романтически или хегелиански, почерпени от творчеството на Фридрих Шлегел и Георг Хегел!¹⁸ – Г. И.] и признава

¹⁸ Вж.: ШЛЕГЕЛ, Фр. Писмо за романа. – В: *Естетика на немския романтизъм*. София:

ролята на романа като „негативен“ жанр. За Шпет романът е белязан от една поредица фатални отсъствия. На него му липсва „композиция“, „план“ и „вътрешна форма“ (...), което кара Шпет да се съмнява в неговата способност да произвежда сериозни, неотносителни версии на реалността. (...) Бахтин обаче преинтерпретира тази негативност като сила: романът не търпи втвърдяване и вкостеняване, неговата енергия за самоизграждане и преоткриване е неизчерпаема, неговото разнообразие пригажда и преработва обширни полета на някога скрити и пренебрегвани дискурси.¹⁹

Позицията на Бахтин напомня Ауербаховото разглеждане на възникването на литературата, но с фокус в самата литература – Бахтин разкрива социалната природа на романа и я интерпретира като силна страна на жанра. Не че романът подтиква към социални промени, нито пък ги следва отблизо. Романът всъщност е самата социалност – затова е така трудно да го разграничим от социалността. Енергията му е неограничена, защото идва директно от социалните промени както по отношение на неговите теми, така и по отношение на публиката му – романът е жанр на модерността *par excellence*. Неговата разнообразност поглъща „широки маси на дискурси, които преди са били скрити и пренебрегвани“²⁰ точно както постъпва и теорията – голямата разлика е, че докато романът асимилира „реални“ обществени дискурси, теорията възприема методите на други спекулативни дисциплини – на лингвистиката, на естетиката, на социологията... На моменти писането на Бахтин за романа звучи като апология на литературната теория.

Густав Шпет има силно влияние върху ранните фази в развитието на литературната теория особено що се отнася до смесването на поетически и научен дискурс винаги когато те бъдат подложени на литературнотеоретична интерпретация. Той създава фразата „граматика на поезията“, макар и с определен уклон на метафоричност в своята употреба на фразата. Първоначално някак метафоричната употреба на „граматика“ е по-късно подета и анализирана от Якобсон в неговата статия „Поезия на граматиката и граматика на поезията“. „Метафоричността“, наблюдавана от Тиханов, е неминуемо следствие на характера на терминологията в хуманитарните науки, на пространството между методология и материал в текстовете на литературната наука. Все пак Якобсон е онзи, който превръща търсенето на „граматика на поезията“ в същински метод или, ако бъдем по-точни, той на практика съчетава два метода ведно, а именно на лингвистиката и на реториката. Същото се отнася и за Бахтин. И Якобсон, и Бахтин са примери за методологическите преходи, които характеризират литературната теория. В случая на Бахтин преходът включва преплитането на естетика и философия на културата и трудностите в опримеряването на този преход

Наука и изкуство, 1984, с. 276–287; ХЕГЕЛ, Г. В. Фр. *Естетика*. Т. 2. София: Европа, 2004, с. 602–605.

¹⁹ ТИХАНОВ, G. Op. cit., pp. 91–92.

²⁰ Ibid., p. 92.

правят референциите към литературата необходими.

Тиханов разсъждава за прехода на Бахтин от естетика към философия на културата като за преход между две от най-влиятелните понятия на самия Бахтин: полифония и хетероглосия. Бахтин развива понятието за полифония в своята книга „Проблеми на поетиката на Достоевски“. Полифония означава диалогизъм в литературата и съвместно съществуване на различни светогледи в нея.

Всъщност най-несъвместимите елементи от материала на Достоевски са разпределени между няколко свята в няколко пълноправни съзнания, те са дадени не в един кръгзор, а в няколко пълни и равноправни кръгозора и не материалът непосредствено, а тези светове, тези съзнания с техните кръгозори, се съчетават във висше единство, така да се каже, от втори порядък, в единството на полифоничния роман.²¹

Така акцентът пада едновременно върху важноста на диалогизма в културата, но и върху моралните качества на самите персонажи на Достоевски. Изглежда като че ли полифонията се припознава като качество на добре развития обогатен характер, а не като подход към културата, който да може да съпостави високото и ниското, официалното и низовото. Въпреки това обаче следва да обърнем внимание на това, че понятията съзнание и свят не са свързани с каквито и да било личности. Те са разбирани по-скоро феноменологически. В този смисъл морализаторският произход на полифонията на Бахтин, върху който Тиханов поставя акцент, може би не е така изразен.

В „Словото в романа“ се появява терминът „хетероглосия“. Той изразява съпоставянето на различни социални равнища, свързани с езика в литературата. Галин Тиханов поставя в контраст полофонията и хетероглосията, твърдейки, че хетероглосията е по-важна за възприемането на Бахтин като значим културен и социален теоретик.

Като предлага термина „хетероглосия“ и анализира света и словото на селянина, който говори различни социолекти в различни обстоятелства, Бахтин подхожда като социолог, който иска да даде точно описание на езиковата ситуация – и не като хуманист, който е решен да възкреси гласовете, които иначе ще бъдат накарани да замлъкнат и ще бъдат изгубени в какофонията на модернизацията.²²

Тиханов привилегирова хетероглосията над полифонията, сякаш тя е по-зряла позиция, по развито социално отношение. Моето мнение е, че това не е точно така. Първо, хетероглосията не е различна от полифонията освен по това, че поставя на преден план социалния аспект. Второ, хетероглосията е важна за теорията дотолкова, доколкото тя е също и полифония – иначе хетероглосията би се превърнала просто в социологическо проучване

²¹ БАХТИН, М. *Проблеми на поетиката на Достоевски*. София: Наука и изкуство, 1976, с. 25.

²² ТИХАНОВ, G. Op. cit., pp. 102–103.

на социолектите с помощта на литературата. Проявеното внимание на Бахтин към различните социолекти не би могло да бъде неговият принос към теорията. Освен това моралните очаквания към разнородната реч на селяните в „Словото в романа“ са също толкова подчертани, колкото и в случая с моралните очаквания към героите на Достоевски. Критическият елемент в романа е онова, което има значение и което се явява важно и в двете Бахтинови понятия. Критическият потенциал на полифонията и на хетероглосията е приблизително един и същ и е свързан с изначално критическия жанр на романа.

Следователно онова, което белязва Бахтин като литературен теоретик, не е изоставянето на полифонията и сменянето на фокуса към хетероглосията. Важен е по-скоро преходът, разбран като преплитане на естетиката с други подходи, като например етнологическото изучаване на митологията. С изследването на критическата полифония на романа, съчетано с анализ на митологичната картография на човешкото тяло, Бахтин не би могъл да се вмести в която и да било от традиционните дисциплинарни рамки. И тъкмо това го превръща в емблематичен пример за литературен теоретик. Въпросната характеристика също така го разграничава от усилията на Йолес в посока към методологически монизъм и твърде синкретичното и лишено от методологически фокус литературознание на Ауербах. Може да се каже, че методът на литературната теория е винаги в множествено число.

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВ, А. В. Едуард Саид: критическата почит към Ерих Ауербах. – *LiterNet*, 30.11.2010, № 11 (132): <https://litenet.bg/publish11/avangelov/eduard-said.htm> (пребл. 31.10.2025). [ANGELOV, A. V. Eduard Said: kriticheskata pochit kam Erih Auerbah. – *LiterNet*, 30.11.2010, № 11 (132): <https://litenet.bg/publish11/avangelov/eduard-said.htm> (prebl. 31.10.2025).]

АНГЕЛОВ, А. В. *Филология, литература и символна география на Европа: Ерих Ауербах, Лео Шпитцер, Едуард Саид, Стефан Цвайг, Хуго фон Хофманстал*. София: Булгед, 2022. [ANGELOV, A. V. *Filologiya, literatura i simvolna geografiya na Evropa: Erih Auerbah, Leo Shpittser, Eduard Said, Stefan Tsvaig, Hugo fon Hofmanstal*. Sofia: Bulged, 2002.]

АУЕРБАХ, Е. Филология на световната литература. Прев. Александър Къосев. – *Пирон*, 21, 2021: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09-/21-2021-Auerbach-Philology-of-World-Literature.pdf> (пребл. 31.10.2025). [AUERBACH, E. *Filologiya na svetovната literature*. Prev. Aleksandar Kyosev. – *Piron*, 21, 2021: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09/21-2021-Auerbach-Philology-of-World-Literature.pdf> (prebl. 31.10.2025).]

БАХТИН, М. *Проблеми на поетиката на Достоевски*. Прев. Константин Попов. София: Наука и изкуство, 1976. [BAKHTIN, M. *Problemi na poetikata na Dostoevski*. Prev. Konstantin Popov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]

ВАРБУРГ, А. Въведение към атласа „Мнемозина“. – *Пирон*, 11, 2015: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-11-aby-warburg-vuvedenie-kum-atlas-mnemozina-varianti-A-B-C-D-E.pdf> (прегл. 31.10.2025). [WARBURG, A. Vavedenie kam atlasa “Mnemozina”. – *Piron*, 11, 2015: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-11-aby-warburg-vuvedenie-kum-atlas-mnemozina-varianti-A-B-C-D-E.pdf> (pregl. 31.10.2025).]

ВАЦОВ, Д. *Онтология на утвърждаването: Ницше като задача*. София: Изток-Запад, 2003. [VATSOV, D. *Ontologiya na utvarzhdavaneto: Nitsshe kao zadacha*. Sofia: Iztok-Zapad, 2003.]

КАНТ, И. *Критика на чистия разум*. Прев. Цеко Торбов. София: Издателство при Българската академия на науките, 1967. [KANT, E. *Kritika na chistiya razum*. Prev. Tseko Torbov. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, 1967.]

СПАСОВА, К. *Модерният мимесис Саморефлексията в литературата*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021. [SPASOVA, K. *Moderniyat mimesis. Samorefleksiyata v literaturata*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. 2021.]

ХЕГЕЛ, Г. В. Фр. *Естетика*. Т. 2. Прев. Генчо Дончев. София: Европа, 2004. [HEGEL, G. W. Fr. *Eстетика*. Т. 2. Prev. Gencho Donchev. Sofia: Evropa, 2004.]

ШЛЕГЕЛ, Фр. Писмо за романа. – В: *Естетика на немския романтизъм*. Съст. проф. д-р Исак Паси. Прев. Харитина Костова-Добрева. София: Наука и изкуство, 1984, с. 276–287. [SCHLEGEL, Fr. Pismo za romana. – V: *Eстетика na nemskiya romantizam*. Sast. prof. d-r Isak Pasi. Prev. Haritina Kostova-Dobрева. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984, s. 276–287.]

AUERBACH, E. Western Public and Its Language. – In: AUERBACH, E. *Literary Language and its Public in the Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*. Trans. Ralph Manheim. New York: Bollingen Foundation, 1965.

JOLLES, A. *Simple Forms: Legend, Saga, Myth, Riddle, Saying, Case, Memorable, Fairytale, Joke*. (E-book). Trans. Peter Schwartz. New York: Verso, 2017.

ТИХАНОВ, Г. *The Birth and Death of Literary Theory*. Stanford: Stanford University Press, 2019.

WHAT MAKES A LITERARY THEORETICIAN: BAKHTIN BETWEEN JOLLES AND AUERBACH

Abstract. The text is dedicated to the peculiar place of Mikhail Bakhtin as a literary theorist. It relies heavily on the work of Galin Tihanov in his recent book *The Birth and Death of Literary Theory* and also formulates certain critiques of it concerning the important elements that make a literary theorist. Bakhtin is set on the background of two opposing thinkers – Andre Jolles and Erich Auerbach. While Jolles tries to impose his traditional romantic etymological method upon the whole literature and set the genres below certain key words, Auerbach is almost methodless in his attempt to draw the genesis of literature in the perspective of historically oriented sociology. Both Jolles and Auerbach found their theories on certain paraliterary genres and invest them with anthropological and civilizational value. For Jolles these are the “sim-

ple forms of narrative” and for Auerbach it is the middle preaching style or genre *sermo humilis* as a beginning of Western literature. On his part, Bakhtin manages to enter the cannon of literary theory and we shall see why. He represents the intermediate methodological position of literary theory.
Keywords: literary theory, Bakhtin, Jolles, Auerbach, Galin Tihanov, genre.

Georgi Iliev, Chief Assist. Prof. PhD

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchencki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: joro.s.iliev@gmail.com